

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl : 1966

Cilt : XIV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1967

Yayın Komisyonu :

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN, *Dekan*

Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, *Başkan*

Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU

Prof. M. Tayyib OKIÇ

Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU

Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK

Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, *Sekreter*

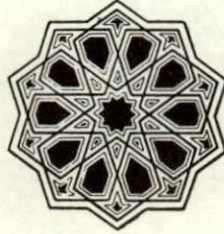
Yıl : 1966

Cilt : XIV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1967

DERGİMİZİN BU SAYISI,
ÖLÜMÜNÜN 400. YILDÖNÜMÜ DOLAYISIYLA
KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN'IN
AZİZ HÂTIRASINA SUNULMUŞTUR

Kanunî Sultan Süleyman'ın Sigetvar seferine giderken Erdel beyi'ni kabulü, Bak. Feridûn Ahmed, *Nüzhetu'l-Ahbar der Sefer-i Sigetvar*, v. 16 b, TSMK, Hazine 1339.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN, <i>Celâl-zâde Salih'in Süleyman-nâmesi</i>	1
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, <i>L'amour Divine et La Danse Mystique</i>	13
Prof. M. Tayyib OKIÇ, <i>Hadiste Tercümân</i>	27
Doç. Dr. Cavit SUNAR, <i>Tasavvuf ve Kur'an</i>	53
Doç. Dr. İbrâhim Agâh ÇUBUKÇU, <i>Türk Filozofu Fârâbî'nin Din Felsefesi</i>	67
Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK, <i>İslâmda Mûsiki Üzerine</i>	83
Doç. Dr. Hikmet TANYU, <i>Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları</i>	95
Dr. Talât KOÇYIĞİT, <i>Ahâd Haberlerin Değeri</i>	125
Osman KESKİOĞLU, <i>İslâmın Bugününe Bir Bakış</i>	143
Fevziye Abdullah TANSEL, <i>Mehmed Nazmi Paşa</i>	155
Dr. Hüseyin ATAY, <i>İslâm Felsefesinin Doğuşuna Dair</i>	175
Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, <i>Tunusta Dayıların Ortaya Çıkışı</i> ..	189
Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, <i>ظهور الديات بالقطر التونسي</i>	203
Osman KESKİOĞLU, <i>Ahmet Cevdet Paşa</i>	221
Süleyman ATEŞ, <i>Zikir</i>	235
Dr. S. al-MUNACCİD, Çev.: Dr. M. HATİBOĞLU, <i>Arabça Yazmaların Neşir Kaideleri</i>	245
Prof. H. BODENSTEIN, Çev.: B. MAKSUDOĞLU, <i>Yarının Öğretmeni Neleri Bilmelidir?</i>	263

Nekroloji :

Fevziye Abdullah TANSEL, *Memleketimizin Acı Kaybı : Fuad Köprülü* 267

Kitap Tanıtma ve Tenkidleri :

Prof. M. Tayyib OKIÇ, *Dımaşktaki Fransız Enstitüsünün Son İslamî Neşriyatı* 283

Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY, *God and Man in the Koran* 293

Dr. İsmail CERRAHOĞLU, *Warakat ‘ani’l-Hadaret’l-‘Arabıyya* 295

Dr. İsmail CERRAHOĞLU, *Histoire de l’Ecole Malikite* 301

Prof. Dr. Tayyib OKIÇ, *Hedâik Fecrinâ* 307

Doç. Dr. Cahit ZUHAL, *Yabancı ve Kur’an* 313

Doç. Dr. İbrahim AğabülÜKÜÇ, *Türk Felsefesi* 317

Doç. Dr. Bahadır BÖK, *İstanbul Mescidi’l-Kübra* 323

Doç. Dr. Hikmet TANYU, *Yahudiğin Kültürel Katkıları ve Akademi* 329

Doç. Dr. Talat KOCYİĞİT, *Abdül-Habib’in Hâfız* 337

Osman KESKİNGİL, *İslamın Bugüne BİR İhtisâs* 343

Fevziye Abdullah TANSEL, *Mahmed Kazım Paşa* 353

Dr. Hasan ATAY, *İslâm Felsefesinin Bugüne BİR İhtisâs* 357

Dr. Mehmet MAKSUDÖĞLU, *Türkçe Dilinin Gelişimi* 363

Dr. Mehmet MAKSUDÖĞLU, *İslâm Felsefesinin Bugüne BİR İhtisâs* 369

Osman KESKİNGİL, *İslâm Felsefesinin Bugüne BİR İhtisâs* 375

Doç. Dr. Mustafa AKIN, *İslâm Felsefesinin Bugüne BİR İhtisâs* 381

Dr. S. al-MU’AZZİDİN, *Çevre, Dr. M. HATİBOĞLU, İhtisâs* 387

Prof. H. RUDENSTEIN, *Çevre, B. MAKSUDÖĞLU, İhtisâs* 393

TASAVVUF VE KUR'AN

Doç. Dr. CAVİT SUNAR

Düşünme, insanın tabii özelliği, hayvandan ayrıldığı başlıca karakteristigidir. Bu olay, bir düşünenele bir düşünüleni, bir süje ile bir objeyi gerektirir. Başka bir deyişle, düşünme, süje ile obje aarsında bir bağ kurmaktır. Bu bağ çeşitli şekillerde kurulabilir. Bunlardan biri de süjenin objeye bağlanmasıdır. Bu çeşit bağlanmada süjenin objesi Allah (veya Mutlak Tabiat) olursa buna Felsefe dilinde, genel olarak, "Mysticisme" denir. Böyle bir dünya görüşünün İslâm temellerine dayanmış, İslâm dininin rengiyle renklenmiş ve onun özü olmak iddiasını gütmüş olan şekli de bize "Tasavvuf"u verir.

Tasavvufun ne olduğu hakkında birçok sözler söylenmiş ve iki binden fazla tanım¹ yapılmışsa da Muhyiddin İbn'ul-Arabî bütün bu

1 Özellikle şu tanımlar örnek olarak alınabilir:

Tasavvuf, nefsin hoşlandığı şeyleri bırakmaktır.

Tasavvuf, hoş görünen ahlâktır.

Tasavvuf, her iyi şeyi âdet edinmek, onunla bezenmek ve karşılığında da her kötü şeyden kalbi boşaltmak ve temiz tutmaktır.

Tasavvuf, en iyi bir ahlâktır ki o en iyi bir zamanda, en iyi bir toplulukta, en iyi bir kimse-den açığa çıkmıştır.

Tasavvuf, ancak iyi huydur. O kimse ki senden iyi huyda ilerlemiştir,² kalb safasında da senden ileridedir.

Tasavvuf, her güzel huyla huylanmak ve her çirkin huydan kaçınmaktır.

Tasavvuf, Tanrının seni senliğinde öldürmesi ve kendi benliğinde diriltmesidir.

Bütün bunları şu iki âyet te pek güzel deyimlemektedir:

يَا دَاوُدَ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ لِّمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ.

= Ey Davud! Biz seni yer yüzünde hükümlan kıldık. O halde insanlar arasında doğrulukla hükmet. Nefsinin arzusuna uyma. Uyarsan, seni Allah yolundan saptırır. Allah yolundan sapanlar, hesap gününü unutmaları yüzünden, muhakkak ki şiddetli azaba uğrayacaklardır.

âyet: 26. Sâd suresi, فَلَإِيَّادِنَّا يَصُدُّكَ عَنْهَا مَن لَّا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَتَرْدَى.

"= Sakın o saatin geleceğine inananlar, havalarına uyanlar seni O'na inanmaktan çevirmesinler, yoksa sen de helâk olursun". Tâhâ suresi, âyet: 16.

tanımları, Fütûhât'ında, "Tasavvuf, Tanrının ahlâkı ile ahlaklanmaktadır"² deyerek en iyi ve kısa şekliyle özetlemiştir. Bu tanımdan -dolayısıyla tanımların tümünden- çıkan sonuca göre de tasavvuf, nefsi tezkiye ve ahlâkı tasfiyedir. Esasta, Peygamberlerden ve onların getirdikleri kutsal kitaplardan maksat ta bundan başka değildir. Hele Peygamberimiz Haz. Muhammed s.a.v. "Ben ahlâk güzelliğini tamamlamak için gönderildim"³ deyerek bu gerçeği açıkça deyimlemiştir.

Bu yolda, özellikle, Kur'an'da da şu âyetlere rastlıyoruz:

"Kitab ve hikmet ile iki cihanda kurtuluşun yolu ancak ahlâk tezkiyesidir"⁴

"Nefsini habisliklerden arındıran noksanlıktan sıyrılıp kurtuldu, arındırmayıp onlara uygun hareket eden ise noksanlıktan sıyrılmayıp kurtulamadı"⁵.

Bunlar ve bunlar gibi daha birçok âyetler bize gösteriyor ki tasavvuf, İslâm demektir, şeriat demektir, saadet ilmi demektir. Ancak, bu öyle bir saadet ilmi dış ve iç hallerimizi gedir kiliştirip güzelleştirerek bizi her şeyin üstündeki ebedî saadete ulaştırmak ister. Bu sebeple de tasavvuf, sadece formalizmi kabullenen yani, eşya âleminde gerçek vücudu değil de ancak dışa ait bir şekil gören Ortodoks İslâm telâkisiyle yetinmeyip Allah'a ulaşım kavuşmağı ve O'nunla doğrudan doğruya yaşamağı hedef tutar. Bunun için de nefis tezkiyesi ve ahlâk tasfiyesini şart koşarak Peygamber yolunda gider. Netekim ünlü mutasavvıf Şahabettin Sühreverdi de nefis tezkiyesi ve kalb tasfiyesinin bizzat Peygamberin öğretilerinden başka bir şey olmadığını, şeriatı anlamağa ve anlatmağa yarayan tefsir ve usul-u tefsir, hadis ve usul-u hadis, fıkıh ve usul-u fıkıh, feraiz ilmi, kelâm ilmi, maânî ve beyan, lugat, nahiv... gibi ilimlerin tasavvuf'a karşı olmayıp, tersine, tasavvuf'un öncülleri ve bu yolun başlangıçları bulunduğunu ileri sürer, halkatın aşım da Peygambere dayandırır⁶.

2 Fütûhât Cilt: 2, s: 351-353.

3 "بعث لا تتم حسن (مكارم) (دعه ده ریاة یدلر الاخلاق" ; Muvatta', hüsn'ül-hulk, 8.

4 ... و يزكهم و يعلمهم الكتاب ر الحكة... Cum'a suresi, ayet: 2.

5 قد افلح من زكها و قد خاب من دسها ; Şems suresi, ayet: 10-11.

6 Şahabettin Sühreverdi, Avarif'ul-Maarif, s: 6-9, 23,25; Mısır, 1292

Tasavvuf, genel olarak, birer Nebiy sayılan sekiz ulu kişinin sekiz güzel haslat ve âdetine dayandırılmıştır ki o haslatlar şunlardır:

- 1 - Hz. İbrahim'in kerem ve sahaveti.
- 2 - Hz. İshak'ın kaza ve kadere rızası.
- 3 - Hz. Eyub'un sabrı.
- 4 - Hz. Zekeriyya'nın münacaatı.
- 5 - Hz. Yahya'nın garipliği.
- 6 - Hz. Musa'nın suf hırka giyişi.
- 7 - Hz. İsa'nın seyahatı ve tecerrüdü.
- 8 - Hz. Muhammed'in fakrı.

İşte, her tasavvuf yolsucunun bu haslatlarla haslatlanması zorunludur. Zira, Rab'hğın, adım adım ve derece derece tahakkukundan ibaret olan makamlara ve hallere, yani gerçek tasavvuf yoluna ancak bunlarla ve ilme, ayne ve hakka ait yekîn ile girilebilir ve ancak o hallerle hallenenler ve o makamlarla makamlananlar mutasavvıf olabilirler. Bu bakımdan da üç ayrı terim, üç ayrı tasavvuf yolcusuna alem olmuştur:

- 1 - Sûfi ⁷.
- 2 - Mutasavvıf.
- 3 - Mustavsıf

Birincilere vusûl sahibi derler, bunların maksatları visaldir.

İkincilere usûl sahibi derler, bunlar, asl üzere bu yolun halleriyle uğraşırlar.

Üçüncülere de fodulluk sahibi derler, bunlar, ma'nayı anlayamayan, gerçeği de göremeyenlerdir.

7 Sûfi'yi tanımlamada bunlar güzel örneklerdir:

Sûfi, zat bakımından tek olan ve ne bir kimse tarafından kabûl edilen, ne de bir kimseyi kabûl edendir.

Sûfi, kendi zati ile değil, ancak Allah'ın zati ile var ve bâkî olandır.

Sûfi, halktan ayrılmış ve Hak'ka bağlanmış olandır.

Zunnun da şöyle der:

Sûfi onlardır ki Allah'ı bütün eşyada tercih ettiler ve her şeyi geriye bırakarak O'nu seçtiler.

İşte, bundan sonra Allah ta onları eşyaya tercih etti ve rızası içine aldı.

Abdulkadr Ceylani'nin de mutasavvıfı tanımlayışı pek güzeldir:

"Mutasavvıf, uzuvları sakin, kalbi mutmain, gönlü ferahla açılmış, yüzü nurlu, içi âbâd, Hak'ma bağlılığı dolayısıyla bütün eşyadan ilgisini kesmiş bulunan kimsedir". Fütuh'ul-Gayb (Behcet'ul-Esrar ve Ma'den'ul-Envar haşiyesinde), s: 13, Mısır, 1304.

Mutasavvıflar, Rububiyeti tahakkuk ettirecek hallerle hallenebilmek için hayvanî mizaçlarının gerektirdiği heva ve hevesi, iştahaları tamamen bırakırlar, bedenlerine ait arzu ve ihtiraslara boyun eğen meyillerle durmadan mücadele ve mücahede ederler. Fenalıkların en küçüğünden bile kaçmır, iyiliklerin en küçüğüne bile canla atılırlar. Zikirlerinde, fikirlerinde, kalblerinde Allah'tan ve Allah'ı kutsallaştırmaktan başka bir şey yoktur. Allah'a da ilimden ziyade bedii zevk ve rûhanî safa ile yaklaşmak ve kavuşmak isterler. Böyle bir yaklaşma ve kavuşmayı da (Fenafillâh) deye tanımlarlar. Ruhlarını her an mutlak güzelliğe, mutlak kemale, mutlak hayra yöneltirler ve yalnız onun aşkıyla yanarlar. Bu suretle de dünya perdesini yakarak Hak'kı Hak olarak görmeği dilerler.

Onların tam bir safvetle ve kesiksiz olarak Allah'ı anmaları ve düşünmeleri sonucunda kendilerinde bir çeşit zevk hasıl olur ki onlar bu zevke (Rûhânî hâl) ve bu zevk sahibine de (Hâl ehli) derler. Bu hâl ehli olanlar, kendilerindeki bu zevk ile, birçok ilim ve ma'lumata kavuşurlar. Bu ilim ve ma'lumatla da onların nefsleri ve kalbleri bir kat daha cilalanır ve nice bilinmeyen şeyleri de keşfederler. Ancak bunlardır ki dinin gerçeği üzerinde içtihad ve istinbatta bulunabilirler. Onların kafaları yalnız gerçeği düşünür, gönülleri yalnız gerçeğe buluşur, dilleri yalnız gerçeği konuşur. Kendilerinden, zaman zaman, her aklın kavrayamayacağı bazı şeyler meydana gelir ki buna da keramet ederler. Böyle bir zevk ve böyle bir hali tanımlamak mümkün değildir. Bu sebeple de "hâl ehlinin hâlini yine hâl ehli bilir" veya "tatmayan bilmez" denmiştir.

Bu durumda, artık, ruh ilâhî nura karışarak her şeyi gerçeği üzere görür. Her şeyde, her olayda yalnız Allah'ı görür. Kendinin de o nurların nurundan bir kıvılcım olduğunu bilir ve kendini bilmekle de kendi kaynağını, Allah'ı bilmiş olur. Bu husus, bir hadîse göre, "nefsini bilen Allah'ımı bilmiştir" deye deyimlenmiştir. Yunun'da, felsefede de "kendini bil" deye bu nokta üzerinde ısrarla durulmuştur.

Mutasavvıfeye göre, insan, gerçeğe ulaşmada:

- a - Cehilden ilme.
- b - İlimden fehme.
- c - Fehmden hikmete.
- d - Hikmetten velayete.

e - Velâyetten nübüvvete yükselir. Bu suretle de nazarında Melekût âleminin bütün sırları açıklanır.

Kısaca, mutasavvıf, daima Hak'ka yönelecek, daima Hak'ka nazır olacak, daima Hak'ka ârif olacaktır. Bu duruma gelebilmek için de mutasavvıfların dünya ve ni'metlerinden uzaklaşmaları, sükût, sükûn ve uzlet üzre bulunmaları ve özellikle her zaman ve her yerde Allah'ı zikir ve fikr etmeleri gerekir.

Her ilim kitab ile, ders verme ve ders alma ile, mübahasa ve münaakaşa ile öğretilir ve öğrenilir. Tasavvuf ilmi ise sükût ve sükûn ile ruhtan ruha, vicdandan vicdana okutulur. Ruhun tasdiki, vicdanın zevki ile okutulur.

Tasavvuf, İslâmiyetten sonra başlamış ve İslâmiyete hastır, kaynağı da Kur'an ve Sünnet'tir. Bu hususta, yukarıda, bazı âyetlere ve Hz. Peygamberin "Ben ahlâk güzelliğini tamamlamak için gönderildim" dediğine de işaret etmiştik. Gerçi, Emevî halifeleri zamanında başlayan fikir hareketleri, özellikle, Abbâsî halifeleri zamanında tam bir gelişmeye ulaşmış ve gerek İskenderiye mektebi gerekse tercüme yolu ile Yunan kültürüyle temasa gelmiş ve bu temas sonucunda bazı etkilenmeler olmuşsa da daha önceden İslâm'da birçok fikir ceryanları meydana çıkmış ve birçok meselelerde Yunun düşüncesi aşılmıştı. Bu sebeple tasavvufu, doğrudan doğruya, İskenderiye'nin Yeni Eflâtunculuktan çıkarma gayretleri boştur.

Tasavvufun meydana çıkışı, kesin olarak bilinmemekle beraber, çeşitli kaynaklara göre, İslâmiyetin zuhurundan birbuçuk yüzyıl kadar sonraya, Halife Osman zamanına rastlar. İslâm medeniyeti birinci hicrî yüzyılda iç ve dış nizmaları birbirleriyle ahenkli bir şekilde yürütebilmişti. İkinci yüzyılda ise bu uygunluk, hükümdarların ve âlimlerin birlikte gösterdikleri gayretlerle ancak korunabildi. Fakat, üçüncü hicrî yüzyılda gittikçe genişleyen ülkeler ve çeşitli haller ve şartlar karşısında siyaset ve fikir alanında bir çok tertipler ortaya çıktı Meşşâilik⁸, İsrâkîlik⁹, Pantheisme, ruhların tenasuhu, akl-ı evvel, heyulâ gibi akı-

8 Meşşâiliğin İskenderiye yolundan İslâma girmesiyle dinî akideler nazari akıl açısından ele alınıp incelenmeğe başlandı ve özellikle son Kelâmcıların kitaplarına felsefe ve mantık bahisleri doldu. Dinî meselelerin nazar ve istidlâl mi'yanına vurulması ile de bu meseleler hakkındaki belli başlı inançlara karşılık çeşitli görüş ve düşünceler meydana çıktı ve birbirleriyle çatıştı.

9 Yine İskenderiye yoluyla gelen ve kökü Eflatun'a dayandırılmakla beraber Yeni Eflâtun'cu renginde tamamiyle Plotin'i aksettiren İsrâkîliğin İslâma girişi ile de eşyanın zatlarının ilahî zattan ayrı ve başka oldukları inkâr edildi. Plotin'in ilahî feyzamı açıklayan sudur nazari-

deler Mısır, Hind ve İran'ın etkisi ve rengiyle İslâm memleketlerine girdi ve yayıldı. Esasen, daha başlangıçtan itibaren, İslâm Kelâmcıları iki fırkaya ayrılmışlardı: Eşaire, Mu'tezile. Eşaire, genel olarak, akli nakle bağlayarak Kitap ve Sünnete uydular. Vasil b.Atâ ile Basra'da başlayan ve sonra Bağdad'a geçen Mu'tezile ceryanı taraftarları ise nakli akla bağladılar ve akla uyup nakli te'vil etmeğe başladılar. Hatta Me'mun, Mu'tasım. Vâsık gibi hükümdarlar da bu tarafı tuttular. En nihayet, Kur'an'ın malûkh olduğunu da iddia ettiler. Kelâmcıları Filozoflar peşlediler. Müslümanlar içinde de Fârâbî, İbn Sinan, İbn Rüşd gibiler başta olmak üzere yirmiye yakın felsefeci yetişti. Tasavvuf ta bu yeni etkilerle, Sahabeyi taklitten ayrılp, gitgide felsefileşmeğe başladı.

Bunlar ve bunlar gibi daha başka sebepler İslâm medeniyetinin, iç ve dışta, ahenginin korunmasını güçleştirdi. İşte böyle bir güçlük karşısında her şeyden önce fikir hürriyetine ve yeniliğe kıymek veren ve dolayısıyla aktif ve inkilâpçı olan mutasavvıflar birinci plana geçtiler, âlimler ise ikinci plana, hükümdarlar da üçüncü plana düştüler. Hükümdarlar ancak emniyet ve huzurun, âlimler de ancak kanun ve nizamların koruyuculuğunu yapmağa çalışırlarken Sufiyye, İslâm medeniyetinin rûhânî ve bâtinî müesseselerini kurdular ve yükselttiler.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi mutasavvıfların başı. Haz. Peygamberdir. Tasavvuf yolu onun Sünnetinden başka değildir. Bu Sünneti Sahabe yolu peşlemiştir. Özellikle "Kitab'ul-Lüma'" ile "Kitab'us-Sahabe" bize bu yolun akîdelerini açıklamaktadırlar. Bu yolun ulularının başında da Ebu Bekir bulunur. Ebu Bekir'in en büyük özelliği "ilham ve firaset", Ömer'inki "şehvetleri terk ve Hak'ka yapışmak", Osman'ınki "temkin, sebat ve istikamet" idi. Ali ise tasavvuf ilminin piri sayılır. Kendisine ledün ilminin büyük bir kısmının verildiğine inanılır. Bu ilmin Hızır'a da verilmiş olduğu ve onun kendisini Musa'dan üstün görmesi sebebiyle bazı kimselerce de velâyetin nübüvvetten üstün sayıldığı söylenir. Ledün ilmi sahibi Hz. Ali'nin tevhitte, ma'rifette, iman ve ilimde de pek kâmil olduğu herkesçe kabûl edilmiştir.

Sahabe'den sonra Ashab-ı Suffa gelir. Gece gündüz Peygamberin etrafından ayrılmayan bu zatların bedenleri yokluk ve fakirlik timsali, elbiseleri sabır ve tevekkül, gıdaları da aşk ve muhabbet idi.

yesine göre vücud yalnız Allah'ındır, başkasının değildir. Bu vücuttan birinci merhalede akıl, ikinci merhalede ruh, üçüncü merhalede de madde sudur eder. Bu suretle her şey ancak Hak'kın feyzi ve işrakıdır. Hak olmayan ise zatında ve vücudunda bir gölgeden ibarettir, yoktur.

Hicrî ikinci yüzyıl ortalarına doğru birçok kimseler de aynı yolu peşlediler. Şeriata ve resmiyete ait kayıtlara karşılık, hürriyet fikri ve cazibesiyle, Allah'a ibadet ve taatta bulunmak ve nefis hallerini tasfiye ve ıslâhtan ziyade varlığın hakikatı ile uğraşmağa başladılar. Bunun için de Kur'an'ın dış ma'nalarından iç ma'nalarını istinbata kalkıştılar, Sûfî deye de resmen adlandılar. Kur'an'ın iç ma'naları üzerinde bu gibi derin inceleme ve algılamalar "İhsan" olarak tanımlandı ve maiyyet sırrına, akrebiyyet sırrına ve vahdet sırrına vâkıf, dolayısıyla, Hak'kın zâtına ârif olmakla öğrenen bu Sûfiye zümresi nin de Kur'an'da Muhsinîn, Râsihîn, Mukarribîn ... gibi kelimelerle işaret edilen zümre olduğu kabûl edildi¹⁰.

İşte bu suretle resmen de adlanan tasavvuf ilminin gelişmesini dört devreye ayırmak âdet olmuştur:

1 - Başlangıçtan Cüneyd'e kadar olan devre. Bu devrede şeriata dış kısmına uyulmuş ve bunun muhafazasına çalışılmıştır.

2 - Cüneyd devri. Bu devirde kalbin Allah'a bağlanması, dolayısıyla, murakaba ön plana geçti.

3 - Harkânî ve Eb'ul-Hayr devri. Bu devirde evrad, ezkâr, riyazât ve mücahedâtın yerini hakikatların hakikatının aranması ve Allah'ta fânî olma arzusu aldı. Bu tabakanın sonunda da Gâzalî meydana çıktı.

4 - Abdulkadir Ceylânî, Şehabettin Sühreverdî, İbn Arabî devri. Bu dördüncü devre tasavvufî gerçeklerin incelenmesi devridir. Bu devirde, özellikle, nefsin yaratılışının hakikatı ve mahiyeti, vahdetten kesretin nasıl çıktığı, tenezzülât-ı hamse gibi meseleler ön plâna alınmış ve incelenmiştir. İbn Arabî ile de tasavvuf felsefeleşmiştir.

10 Tasavvuf ve Sûfî veya Mutasavvif kelimeleri Kur'an'da yoktur. Fakat, birçok kelimelerin Sûfiyyeye işaret olduğu kesin olarak kabûl edilmiştir. Bu kelimelerden bazıları şunlardır:

Sâdikîn, sâdikât, kanitîn, kanitât, sâbirîn, sâbirât, hâsiîn, hâsiât, mütasadidkîn, mütasadidkât, âbidîn, mu'kinîn, muhlisîn, mütevekkilîn, müctenibîn, evliya, şahidîn, sâbikîn, ebrar, muhsinîn, mukarribîn....

Özellikle Şahabettin Sühreverdî Sûfiyyeyi Mukarribîn olarak anladığını açıkça bildiriyor:

« ان كل حال شريف نمزوه الى الصوفية في هذا الكتاب هو

حال المقرب و الصوفى هو المقربى

« فيعلم انا نعى بالصوفية المقربين »

Bk. Avârif'ul-Maarif; s: 10, Mısır, 1292. ayrıca bk. aynı eser, s: 26, 33, 35, 124.

Bazı kimselerce Gazâlî, tasavvuf ilminin reisi sayılırsa da tasavvuf felsefesinin gerçek sahibi İbn Arabî'dir. Hatta. Hindistan'a bile bazı tasavvufî tarikatların girmesinde ve Hind felsefeleriyle İşrakî felsefelerin birleşmesinde, dolayısıyla, Türkistan, İran ve Hindistan arasında müşterek bir felsefe ve buna dayanan bir Türk-İslâm imparatorluğunun kurulmasında onun tasavvuf felsefesinin büyük rolü vardır. Hicrî yedinci yüzyılın başlarında Hindistanda da İslâmî parula nefse i'timat yoluyla Allah'a i'timad ve tevekkül idi. Az bir müddet sonra İbn Arabî'de kemalini bulan vahdet-i vücud akîdesi Hind mutasavvıflarının da başlıca akîdesi oldu ve bu akîde, en mütakâmil şekliyle, Vedanta felsefesini de içerdiğinden, müslüman mutasavvıflar kadar müslüman olmayan mutasavvıflara da etki yaptı. Bunun sonucunda da İbn Arabî'nin Fusus'u ellerden, onun şerhi olan Feriduddin Irâkî'nin "Lemeât"ı ile Câmî'nin "Levaih"i de dillerden düşmedi.

Kısaca, İbn Arabî'ye kadar tasavvuf pratik durumunu muhafaza etmiş yani, Kitab ve Sünnete uymağı, emirlere ve neyhlere itaatı, taat ve İbadeti, kalbi mâsivaya muhabbetten ayırmağı, nefsi tezkiye ve kalbi tasfiyeyi hedef edinmişken İbn Arabî ile teorik duruma geçip felsefileşmiş, lem'a ve laiha'larını da dört bir tarafa saçmıştır.

İşte kısa bir panoramasını çizdiğimiz tasavvuf yolu, tezkiye ve tasfiye sınırlarının ötesinde ve üstünde, tek maksudu, tek matlubu, tek mahbubu olan Allah'a bir yakınlık (Kurb)¹¹ sağlar. Sûfî bu yakınlık ile kendi zâtî varlığından fânî olarak, bâtın olması bakımından kalbinde olan ve zâhir olması bakımından da nazarında olan, Allah'la birleşir ve O'nun varlığı ile bâkî olur.

Şimdi, böyle bir yaklaşıp kavuşmadan söz edebilmek için, yaklaşıp kavuşanla yaklaşıp kavuşulan, başka bir deyişle, kendi varlığında fânî olanla kendi varlığında bâkî olan veya kendi zâtî ve dolayısıyla vücuduyla kaim olmayan ile kendi zâtî ve dolayısıyla vücuduyla kaim olan arasındaki ilişkileri, bu ilişkilerin mahiyet ve mertebelerini bilmek ve onları elde etmek gerekir. Başka bir deyişle, insan ve Allah'ı ve aralarının

¹¹ Kurb'a (tedellâ) da denir. Şu âyet ve hadisler bu yoldaki birçok işaretlerden birkaçıdır: "Benim yarım Kitab'ı gönderen, bütün doğru dürüst ve gerçek olanların yarı olan Allah'tır = ان ولي الله الذي نزل الكتاب وهو يتولى الصالحين". A'raf suresi, âyet: 195.

"Ben onu seversem onun duyan kulağı, gören gözü . . . olurum = فإذا اجبته كنت سمعه . . . الذي يسمع به . . .". Buhârî, rikak: 38.

daki ilişkiyi bilmek ve bulmak gerekir. Bu hususları da Kur'an açıkça bildirmektedir. Allah hakkında şöyle demektedir:

“O, evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtındır”¹²

Kur'an, insanın da bir (Şey) olduğuna işaretle şöyle diyor:

“Bir şeyin olmasını irade etti mi, O'nun emri, ona “ol” demektir. O da hemen olur”¹³.

Kur'an, (Şey) i de şöyle açıklamaktadır:

“Her şeyi hakkiyle bilen O'dur”¹⁴. Yani (Şey), Allah'ın ilminde sâ-bit ve münderiçtir.

Kur'an, evvel, âhir, zâhir, bâtın olan Hak'kın zâtı ile şey'in zâtı, bütünlüğü ile, eşyanın zâtları arasındaki ilişkinin de bir gayrilik, bir başkalık ilişkisi olduğunu belirtiyor:

“Gökleri ve yeri yaratan Taarı O'dur. Size öz cinsinizden zevceler yarattı. Davarları da kendi cinslerinden çiftler yarattı. Sizi böylece arttırıp çoğaltır. O'nun misli gibi hiç bir şey yoktur. İşiden O'dur, gören O'dur”¹⁵.

“Ey nas! Allah'ın size ihsan ettiği ni'metleri hatırlayın. Allah'tan başka size gökten, yerden rızık veren bir yaratan var mıdır? O'ndan başka ilâh yoktur. O halde ne diye dönüyorsunuz?”¹⁶.

“Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. İtaat daima O'nadır. Daha hâlâ Allah'tan başkasından mı sakınıyorsunuz?”¹⁷.

Bütün bu ve buna benzer âyetlerin deyimledikleri şudur: Hak'kın zâtı bizzat mevcut, bizzat kaimdir. Kendi vücudunda hiç bir şeye muhtaç değildir. Bu suretle hayat, ilim, irade, kudret, semi', basar, kelâm gibi vücuda ait sıfatlarla sıfatlanmıştır. Fakat, eşyanın zâtları, Hak zâtı-

12 « هو الاول و الاخر و الظاهر و الباطن » . Hadid suresi, âyet: 3.

13 “ إنما امره إذا اراد شيئا أن يقول له كن فيكون ”. Yâsin suresi, âyet: 82.

14 “ وهو بكل شيء عليم ”. Hadid suresi, âyet: 3.

15 فاطر السموات والارض جعل لكم من انفسكم ازواجاً ومن الانعام ازواجاً يذروكم فيه “ Şûrâ suresi, âyet: 11.

16 يا ايها الناس اذكروا نعمت الله عليكم هل من خالق غير الله يرزقكم من السماء والارض “ Fâtir suresi, âyet: 3.

17 “ وله ما في السموات والارض وله الدين واصباً افغير الله تتقون ”. Nahl suresi, âyet: 52.

nın tersine, kendiliklerinde yokluk üzedirler. Bu keyfiyet te Hak'kın her şeyden münezzehe olduğunu meydana koyar.

Bu durumda insanın Allah ile ilişkisi de bir kulluk-efendilik, abidlik-ma'butluk ilişkisidir¹⁸. İbn Arabî bu hususta Kul için kulluğun hiç bir sonu yoktur ki biz onu elde edebilelim ve en sonda Rab olalım. Nasıl ki Rab için hiç bir sınır ve son yoktur ki O en sonda kul ve malhûk haline gelsin. Zira Rab Rab'tır ve sonsuz en sondur. Kul ise en son değildir" demektir¹⁹.

O halde vücut, sıfat, rububiyet, malikiyet, hâkimiyet.... gibi i'tibarlar-bunlardan da münezzehe ise de-Allah'ta asl olarak, kulda ise âriyet olarak mevcuttur. Bütün bu i'tibar ve imtiyazlar Allah için kâmil, kadim ve mutlak; kul için ise nâkıs, mukayyet ve hâdistir.

Fakat, Hak'kın zâtı ile eşyanın zatları arasındaki bu gayrilik ve başkalık ile beraber (O evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtıdır) âyetine dayanılarak Hak'kın zâtı ile halkın zatları arasında bir maiyyet, akrebiyyet ve ihata bulunduğu, Sûfiyye dilinde deyimlendiği gibi, bir ayniyyet olduğu da kabûl edilmektedir.

Hak'kın zâtının halkın zatlariyle ayniyyet bakımından ilişkisi, Kur'an'a göre, maiyyet, akrabiyyet ve ihata olmak üzere üç derece göstermektedir:

A-Maiyyet : Hak'kın halk ile maiyyeti, Kur'an'da şöyle deyimlenmektedir:

"Onlar insanlardan gizlenirler, utanır da Allah'tan gizlenmezler. Onlar geceleyin Allah'ı hoşnut etmeyecek sözler söylüyor, tezvirlerde bulunuyorlar Allah yanlarındadır, Allah onların bütün yaptıklarını çepçevre çevirmiştir"²⁰.

"Gökleri ve yeri altı günde yaratan, arş-ı a'lâsından her şeye hükümran olan O'dur. Arza gireni, arzdan çıkkanı, semadan ineni, semaya

18 « اياك نعبد و اياك نستعين » . Fâtiha suresi, âyet: 4.

19 bk. Fütuhât, Cilt: 2, bab : 135.

20 يستخفون من الناس ولا يستخفون من الله وهو معهم ان يبيثون مالا يرضى من القول " . Nisa suresi, âyet: 107.

yükseleni bilir. Her nerde olursanız O sizinle beraberdir. Allah bütün yaptıklarınızı görür"²¹.

B-Akrebiyyet: Hak'kın halk ile akrebiyyetinin Kur'an'daki deyimini de şudur:

"Biz ona sizden yakınız, fakat siz görmezsiniz"²².

"Biz insanı yarattık. Nefsinin ona ne vesveseler verdiğini biliriz. Biz ona, yakın olan şah damarından daha yakınız"²³.

"Kullarım beni senden sorarlarsa Ben pek yakınum"²⁴.

C-İhâta: Hak'kın halk ile ihâtasına da Kur'an'da şöyle işaret edilmektedir:

"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah her şeyi kuşatmıştır"²⁵.

"Doğu yeri de Allah'ındır batı yeri de. Hangi tarafa dönerseniz Allah'ın vechi orasıdır. Muhakkak ki Allah pek geniştir, her şeyi bilicidir"²⁶.

"Sen Allah ile beraber başka bir ma'buda niyaz etme! O'ndan başka tapacak yoktur. Her şey fânîdir, helâk olur. Ancak O bâkîdir. Hü-küm O'nundur ve siz O'na döneceksiniz"²⁷.

« هو الذى خلق السموات والارض فى ستة ايام ثم استوى على العرش يعلم ما يلج فى الارض وما يخرج منها وما ينزل من السماء وما يعرج فيها وهو معكم اينما كنتم والله بما تعملون بصير »
Hadid suresi, âyet: 4.

Hak ile halk arasındaki ilişki meselesinde Yaratıcı'nın yaratılmış olana maiyyetini Mu'tezile red etti. Çünkü, böyle bir maiyyetin kabûl edilmesi halinde yaratılmış olanın zâtının bölünmesi, parçalanması ve başkalaşmasından Yaratıcı'nın zâtının da parçalanıp bölünmesi gerekeceği, böyle bir durumun da hulûl ve ittihadı zorunlu kılacağı, bunun ise, tenzihi inkâr edemeyeceği ileri sürüldü. Dolayısıyla Kur'an'da açıkça bildirilen maiyyet, akrebiyyet ve ihata te'vil ile ilmî olarak kabûl edildi.

22 " و نحن اقرب اليه منكم ولكن لا تبصرون " . Vâkıa suresi, âyet: 85.

23 " ولقد خلقنا الانسان ونعلم ما توسوس به نفسه ونحن اقرب اليه من حبل الوريد "
Kaf suresi, âyet: 16.

24 " واذا سألک عبادى عنى فانى قریب " . Bakara suresi, âyet: 186

Bu mesele için ayrıca bk. İmam Rabbânî, Mektubat (tercümesi), C.ilt: 1, mek: 26; Fütûhât, cilt: 2, bab: 161.

25 " والله ما فى السموات وما فى الارض وكان الله بكل شىء محيطا " . Nisa suresi, âyet: 125

26 " والله المشرق والمغرب فأينما تولوا فثم وجه الله ان الله واسع عليم " . Bakara suresi, âyet: 115.

27 " ولا تدع مع الله الها اخر لا اله الا هو كل شىء هالك الا وجهه « له الحكم واليه ترجعون " .
Kasas suresi, âyet: 88.

“Onun üzerindeki her şey gelip geçicidir. Ancak, bütün varlıklardan müstağni, bütün ni‘met ve keremin sahibi olan Rab’bının vechi bâkîdir”²⁸.

Şimdi zâtî ihata ile eşyayı kaplamış olan vücudun her şey ile beraber mevcut olması, her şey ile beraber her şeyde görünmesi de zorunludur. Bu hususu da Kur’an şu âyetlerle doğrulamaktadır:

“Biz onlara, çok geçmeden, âyetlerimizi ufuklarda da kendi öz canlarında da göstereceğiz, tâki (Kur’an’ın) hak olduğu onlara besbelli olsun. Senin Tanrı’nın her şeye hakkiyle şahit olduğu elvermez mi?”²⁹.

“İyman edenler, Yahudi olanlar, Sâbiiler Nasrâniler, Mecûsiler, Müşrikler yok mu Allah kıyamet günü onların aralarını ayıracaktır, Allah her şeye hakkiyle şahittir”³⁰.

“Bundan sonra kadın İmak sana helâl değildir. Onlardan birini de başka biriyle değiştirmek, o başkalarının güzelliğini beğensen de helâl olmaz. Sağ elinin mülkü olanlar müstesnadır. Allah her şeyi gözleyicidir”³¹.

Kısaca, başlangıçta işaret ettiğimiz (O evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtındır) âyetine tekrar dönerek diyelim ki vücut ancak Allah’ın zâtına ve ahadiyetine aittir. Mâsivânın, yani Allah’tan gayri şeylerin -hantı mertebede olurlarsa olsunlar- vücutları yoktur ve olamaz. Çünkü evvellik, âhirlik, zâhirlik ve bâtınlıktan başka beşinci bir mertebe olmaz. Başka bir deyişle, gerçek vücuda sahib olan Allah eşyanın gerçek suretleriyle meydana çıkar, eşya da Allah’ın gerçek vücuduyla mevcut olur. Zira, evvel olan, âhir olan, zâhir olan, bâtın olan yalnız Allah’tır ve bir bakımdan her şeyden münezze, bir bakımdan da her şeyle ve her şeyde zâhirdir. Bâtın mertebesi sırf tenzih mertebesidir, zuhur mertebesinde ise teşbih zorunludur. Bu sebeple de Allah, tenzih ve teşbih

28 “كل من عليها فان ويبق وجه ربك ذو الجلال والاكرام” . Rahman suresi, âyet: 26-27.

29 «سزيمهم آياتنا في الآفاق وفي انفسهم حتى يتبين لهم انه الحق اولم يكف بربك انه على كل شيء شهيد» . Fussilet suresi, âyet: 53.

30 «ان الذين آمنوا والذين هادوا والصابئين والنصارى والمجوس والذين اشرأكوا ان الله» . Hac suresi, âyet: 17.

31 «لا يحل لك النساء من بعد ولا أن تبدل بهن من أزواج» ولو أعجبك حسنهن الا ما ملكت «. Ahzab suresi, âyet: 52.

sıfatlarının her ikisiyle de sıfatlanmıştır. Zira, tenzih ve teşbihden her biri, tek başlarına, kayıtlayıcı, sınırlayıcıdır. Gerçeğe ulaşmak için tenzih ve teşbihin ikisini birden almak, başka bir deyişle, tenzih ile teşbih arasını cem etmek gerektir. İbn Arabî de bu noktaya önemle işaret ederek sırf tenzihte kalmırsa Allah'ın kayd altına alınmış olacağını ve yalnız teşbihte kalmırsa Allah'ın tamamen sınırlanmış olacağını ve doğru yolun, ancak, bu ikisinin cem'i ile elde edilebileceğini³² ve ancak o vakit İlahî bilginin imamı ve serdârı olunabileceğini ileri sürer. Başka bir deyimle:

a- Yaradılmışın sıfatlarını Yaratan için ispat etmek bizi küfre götürür.

b- Yaradıcının sıfatlarını yaradılmış için ispatlamak bizi şirke götürür.

c- Yaradıcının sıfatlarını ancak ve yalnız kendi için asl olarak ispatlamak ve bunların eşya adı altına giren her şeye nispetinin ise ancak emanet olduğunu bilmek te bizi gerçek tevhide götürür.

İşte, İslâmın bu gerçek tevhid'inin yine İslâma has olan Tasavvuf dilindeki deyimini Vahdet-i Vücut'tur ve ikisi bir şeydir.

32 Fütûhat, cilt: 3, bab: 369.